

AVRUPA'DA TÜRK-İSLAM KÜLTÜRÜNÜN MUHAFAZASI VE ENTEGRASYON SORUNU (FRANSA ÖRNEĞİ)*

Yard. Doç. Dr. Fazlı ARABACI

Avrupa; ülkelerinde Türk-İslam kültürünün muhafazası ve entegrasyon meselesi tek yönlü bir olay değildir. Oldukça değişik faktörlerin devreye girdiği bir ortamda gerçekleştirilmek istenen kültürün muhafazasında din anlayışının neliği ve bu din anlayışını sunan personelle dinin kendisine anlatıldığı insan unsuru önemli bir yer tutmaktadır.

Böyle bir konunun burada sınırlı bir zaman içinde detaylı bir şekilde ele alınması, takdir edersiniz ki, mümkün değildir. Şüphesiz böyle bir imkânsızlık özüne sığınarak konuyu geçiştirme amacını gütmüyor, sadece onu belirli sınırlar çerçevesinde ele alabileceğimizi, detaylandıramadığımız hususlara ise göndermelerde bulunmakla yetineceğimizi belirtmek istiyoruz. Bu duruma göre konu başlığı çerçevesinde değineceğimiz meseleler:

I- Türk-İslam Kültürünün muhafazasında Türk işçilerinin bulunduğu Avrupa Birliği ülkelerinin kendine özgü şartları,

II- Vatandaşlarımızın Avrupa ülkelerinde yaşatmaya çalıştığı Türk-İslam Kültürüne karakterini veren din anlayışının epistemolojik temelleri,

III- Yaşadığı ülkede kendi kültürü ile var olmaya çalışan vatandaşlarımızın sosyolojik durumları,

IV-İçinde buldukları sosyolojik durumlara göre topluma entegre olmada karşılaşılan güçlükler ile,

V- Türkiye'de ve Yurt Dışında Din Hizmetleri ve Din Eğitimi Politikalarının Geliştirilmesine Yönelik bir Proje Önerisini sunmaya çalışacağız.

I-Avrupa Birliği Ülkeleri Ve Buralarda Müslüman-Türk Olarak Yaşamın İmkanları

Genel olarak değerlendirildiğinde "Judeo-Kretien" ya da "Greko-Latin-Kretien" kültürüne göre yapılanmış olan Avrupa Birliği ülkelerinin her biri, kendi tarihi, sosyal ve dinî durumlarına göre relativiteyi içerirler. Bu nedenle bu ülkelerde yabancı, azınlık durumunda olanların kendi kültürü ve dinlerinin icaplarına göre yaşamalarının imkanlarını elde etme ve mevcut imkânları geliştirme, ancak o ülkelerin kendi özel şartları bağlamında din-devlet ilişkilerini, evrensel düzeyde İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin getirmiş olduğu imkânları, bölgesel düzeyde Avrupa Birliği'nin getirdiği kararları iyice tetkik etmek ve bunların gereğine göre hareket etmekle sağlanabilir.

* Bu yazı 4-7 Mayıs 2000 tarihlerinde Diyanetin düzenlediği "AB Şurasında tebliğ olarak sunulmuş ve yayımlanmıştır.

Bu bağlamda AB ülkelerindeki din-devlet ilişkilerini dikkate aldığımızda her ülkenin kendi dinî, tarihî ve sosyal şartlarına göre yapılandığını görürüz. Bu nedenle AB ülkelerinin din-devlet ilişkileri konusunda tek bir uygulamadan bahsetmek mümkün değildir.¹ Dolayısıyla bunların her birinin uygulamaları ayrı bir sempozyum konusu olabilir. Ancak genel çizgilerle ifade etmek gerekirse AB ülkelerindeki din devlet ilişkilerinin Katolik ülkelerde Laiklik, Protestan ülkelerde Sekülerleşme şeklinde tezahür ettiğini söyleyebiliriz.² Böyle bir oluşumun belirgin bir özelliği olarak Fransa³ ve Belçika⁴ gibi Laik ülkelerde Kilise ile Devlet birbirinden ayrılırken, Seküler olan Danimarka'da durum biraz daha farklı olmakta⁵, İngiltere⁶, Almanya⁷ ve Hollanda⁸'da din-devlet ilişkileri Kiliselerle devlet arasında sağlanan bir anlaşma çerçevesinde belirlenmektedir.⁹

¹ Geniş bilgi için bkz. Jean BAUBEROT(sous la direction de), "Religions et Laïcité dans l'Europe des Douze"(Avrupa Topluluğu Ülkelerinde Dinler ve laiklik), Paris, ed. Syros,1994.

² Bkz. CHAMPION Françoise, "Entre laïcisation et sécularisation"(Laikleşme ve Sekülerleşme Arasında), in le Débat,nov.décembre 1993, no 77, p.46-72.

³ Fransa'da III. Cumhuriyetle ilan edilen dinle devletin ayrılığı, Fransız Devriminin akabinde Kiliseyle yapılan ve laikliğin ilk adımı olarak kabul edilen 1801 konkordota(anlaşma)sıyla başlayıp, ikinci adımı oluşturan 1 Temmuz 1901 dernekler yasası ve 1801 konkordotasını kaldıran 9 Aralık 1905 yasasıyla resmen onaylanıyor ve bundan böyle devletin ne resmî dini ne de ayrıcalıklı dini olduğu beyan ediliyor. Bu yasaya bağlı olarak, Katoliklik ayrıcalıklı din olmaktan çıkıyor ve devletin dinlere karşı (Katolik, Protestan, Yahudilik ve İslam) eşit davranması ilkesi benimseniyor. Fransız laikliğinin en önemli hukukî dayanağı, devletle kiliselerin birbirinden ayrılması ile ilgili kanun ve bundan doğan hukuktur. Bu hukuk vicdan hürriyetini sağlıyor ve dinlerin serbestçe yaşanmasını garanti ediyor(madde 1). Şu halde dinin özerkleştirilmesinin sosyolojik kavramı dinî hayatın ne kolektif olarak yerine getirilmesinin yokluğunu, ne de (genel dinî amaçlı örgütleri ifade eden) Kiliseleri bir tür "özel kulüb" durumuna indirgemeyi ifade ediyor. Aksine (madde 25'e göre)dinlerin ayinleri kamusaldır ve (dinî tören vb.) dışarıda yapılan gösterilere kamu idaresi kanununa uygun olarak müsadde edilmiştir. (Jean BAUBEROT, "La France, République laïque"(Fransa, Laik Cumhuriyet): Jean BAUBEROT (dir.)"Religions et Laïcité dans l'Europe des Douze"(Avrupa Topluluğu Ülkelerinde Dinler ve Laiklik),op.cit., s.62.)

⁴ Belçika'da devlet dinlere karşı tarafsızdır. Sivil iktidar hiç bir kilise vesayetine boyun eğmez. Tersine, dinlerin içişlerine ve doktrinel problemlerine karışmayı yasaklar. Şu halde din hürriyeti çok geniştir: Bu 1831 Anayasası tarafından Belçikalılara garanti edilen temel haklardan biridir. Bu Anayasanın 14. maddesi sadece din hürriyetini değil, bunların dinî emirlerinin"yerine getirilmesini" ve "ifade hürriyetini" garanti eder.Dinî pratikleri engelleyici her şeyi yasaklar ve din adamlarının tayinlerinde hiç bir müdahalede bulunmaz. Devlet, din olarak tanıdığı tüm din adamlarının aylık ve giderlerini karşılar.(Rik TORFS, "Eglise et Etat en Belgique"(Belçika'da Kilise ve Devlet), in: Conscience et Liberté, 32.2^e Semestre, s. 34-43);(Robert HAMAIDE, "L'affirmation de la laïcité en Belgique"(Belçika'da Laikliği Kesinleştirme) in: Hervé HASQUIN (dir.), Histoire de la laïcité principalement en Belgique et en France" (Belçika ve Fransa'da Laikliğin Tarihi), Bruxelles, 2e éd., 1981, s. 257-273).

⁵Danimarka İngiltere gibi laikliği önemsemeyip, dinle devlet arasında bir ayrılık gözetmeyen ülkelerdendir. 1953 Anayasası gereğince Danimarka'nın "Millî Kilisesi" Lutherci Evanjelik Kilisedir. Bu Anayasanın 4. maddesine göre, Kilise devleti destekler ve Kilisenin statüsü kanunla belirlenmiştir. Kral bu Kiliseye mensup olmak mecburiyetindedir. Kral'ın adına hükümet'çe görevlendirilen bir bakan Kilise işlerini yürütür. Papazlar memur statüsünde olup, devletten maaş alırlar. Söz konusu ülkede Kilise devlete bağlıdır, ancak onun devlete bağlı olması gerçek din hürriyetine engel olmayıp aksine gelişmesini sağlar. Anayasanın 67. ve 70. maddeleri din ve inanç hürriyetini ifade eder.(Jorgen STENBAECK, "Eglise et Etat au Danemark"(Danimarka'da Kilise ve Devlet), in: Conscience et Liberté, 32.2^e Semestre, s. 44-45).

⁶ İngiltere'de Anglikan Kilisesi resmî bir özelliğe sahiptir.(Harry H. Leonard, "Eglise et Etat en Grande-Bretagne"(İngiltere'de Kilise ve Devlet), in: Conscience et Liberté, 32, 2e Semestre, 1986, s. 79-87). Devlet Başkanı(Kral) aynı zamanda Anglikan Kilisesinin başkanı olup, Başbakanın önerisiyle Kilise papazlarını tayin eder. Parlamento Kilisenin örgütlenmesi için yetkili olup, onun doktrin ve ibadet yerlerini denetler.((Maurice Barbier, a.g.e., s. 173) Cantorbury ve York Başpiskoposlarıyla beraber 24 Anglikan Piskopos'u Lordlar Kamarasının üyesidirler.(Bernard d'HELLEN COURT, "Les Vicissitudes d'une "Sécularisation Chrétienne" au Royaume-Uni"(Birleşik Krallıkta Hıristiyan Dünyevileşmesinin Değişkenlikleri, in: Jean BAUBEROT (dir.)"Religions et Laïcité dans l'Europe des Douze"(Avrupa Topluluğu Ülkelerinde Dinler ve Laiklik),a.g.e., s. 126)

⁷Almanyanın siyasi-yönetim örgütü bu ülkede Kiliselerin statüsü için önemli bir esastır. Gerçekte bu statü hukukî iki parametreye bağlıdır: Temel anayasa; Bölgelerin dini çoğunluğuna göre devlet/kilise ilişkileri yönünden değişen Eyalet Anayasaları. Temel Anayasa Kiliselere "gerek dernekler gerekse kamu hukuku birlikleri" yasasına göre oluşum imkanı

Azınlık durumunda olanların kendi kültürlerini muhafaza konusunda İnsan Hakları Evrensel Beyannameğine gelince; bilindiği gibi bu beyanname din-devlet ilişkilerini belirleyen laiklik ya da sekülerlik kavramlarına değinmemekte, din-devlet ilişkilerini belirleyen laiklik ya da sekülerlik uygulaması ne olursa olsun o, "din hürriyeti"ni vurgulamaktadır. Böylece devlet karşısında İnsan Haklarını önceleyen beyanname devletle, sivil toplum arasında bir ayrımı öne çıkarmaktadır. Bir yönüyle din hürriyetini öncelerken, aynı zamanda dinle devletin ayrılmasını içeren bu hüküm, laikliği din hürriyetinin gerçekleştiril- mesi için bir araç olarak kabul etmektedir.¹⁰

Sözkonusu beyanname din hürriyeti derken bunu geniş anlamda ele alarak sadece inançlar ve ibadetlerle bunların gerçekleştirildiği ibadet yerleri bağlamında değil, toplumsal alanda benimsenen dinin farklı şekillerde tezahürü, ferdi ve kolektif olarak pratiklerinin gerçekleştirilmesi, eğitim vb. durumları da içermektedir. Diğer yandan İnsan Hakları Evrensel Beyannameği, herkesin düşünce, inanç ve din özgürlüğüne sahip olduğunu belirtirken kişinin kabullendiği dinini ve inancını değiştirmeye de hakkı olduğunu bildirmektedir.

Bu maddelerin hemen hepsi 1950'de AB Temel Hürriyetler ve İnsan Haklarını Koruma Anlaşmasında(mad.9/1) kabul edilmiştir. Biz konumuzu Fransa örneği ile sınırlandırdığımız için bu ülkenin AB'nin almış olduğu kararları Mayıs 1974 ve Kasım 1980'de aynen kabullendiğini söyleyebiliriz.¹¹

vermektedir(F. Mesner, 1991). Bu Anayasa, "Devlet Kilisesini" tanımayıp, devletle Kilisenin ayrılmasına bağlı olan ve Weimar Cumhuriyetinin anayasasının 136, 137, 138, 139 ve 141. maddelerini tamamlayarak Din ve vicdan hürriyetini kuvvetlendirmektedir (madde 4). Dört eyalete gelince, Anayasalarından fazla olarak, Kiliselerle antlaşma ve konkordota uygulamasına sahiptir. Bu açıdan Katolik Kiliselerinin hukukî durumları her zaman Vatikan ve Hitler tarafından 1933'te imzalanan *Reichskonkordat* tarafından düzenlenmiştir. Kiliseler ve ibadet yerleri serbest bir şekilde istedikleri gibi örgütlenebilir ve birleşebilirler. Kendi işlerini bağımsız bir şekilde düzenleyebilir ve yönetebilirler. Medeni hukukun genel hükümlerine göre hukukî hakları vardır. Eğer önceden kamu hukuku örgütü vasfına sahipler bu aynen devam etmektedir. Eğer bu vasıfları yoksa buna sahip olabilirler Müslüman toplumu ilgilendiren bu konuyla ilgili net bir durum olmayıp, görüşmeler devam etmektedir.(Fazlı ARABACI, "Avrupa(Almanya, İngiltere, Hollanda,Fransa, Belçika)'da Din Öğretimi", Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi, Türk Yurdu yay., Ankara, 1999, s. 75).

⁸Hollanda'daki dinî durum, Almanya'da olduğu gibi Katoliklik ve Protestanlık(Kalvinist)'in çoğunlukta olmasına rağmen din devlet ilişkileri farklıdır. (Knut WALF, "Eglise et Etat aux Pays-Bas"(Hollanda'da Kilise ve Devlet), in: *Conscience et Liberté, 32.2^e Semestre, s. 123-131*). 1848 Anayasasının 8. bölümünde "Din" başlığı altında din devlet ilişkileri belirleniyor. 1983'de yapılan revizyonda bu bölüm hiç bir tartışma ve muhalefet olmaksızın tamamen kaldırılıyor. Anayasa sadece din hürriyetini ifade ediyor; Bundan böyle:"Herkes dinini ve inançlarını ferdi veya kolektif olarak serbestçe yaşama hakkına sahiptir"(madde. 6). (Maurice Barbier, a.g.e., s. 182.) Devlet daha önce temel Hıristiyan mezhepler(Yeni Katolikler, ve eski Katolikler)'in görevlilerine maaş ve lojman, eğitim ve yönetim konusunda yardımda bulunurken, uzun görüşmelerden sonra devletle Kiliseler götürü olarak senelik 250 milyon Florin'de anlaşılabilir ve Parlamento bu anlaşmayı 1982'de onayladı. Kiliseler bu parayı ilgililere dağıtacak bir kuruluş oluşturdular. Diğer yandan gönüllü bağışlardan da faydalanabilmektedirler. Bu duruma göre kiliseler finansal açıdan devletten bağımsız görünmektedirler. Diğer yandan, Hollanda devleti İlahiyat Fakültelerinin giderlerini karşılamakta, sosyal ve sağlık alanında hizmet veren dinî kuruluşlara yardımda bulunmakta ve Kilise yapımlarında % 20'den 25'e varan katkılarda bulunmaktadır. Ayrıca Vatikan ile diplomatik ilişkilerde bulunmaktadır. (Maurice Barbier, a.g.e., 183). Hollanda'da Kilise ile devlet ayrılmış olsa da toplumda aktif bir şekilde fonksiyonlarını (sadece dinî değil)icra ettiklerinden, dolaylı da olsa devletle bir ilişkiye girip yardımlardan istifade etmektedirler. Knut WALF'a göre "hiç bir Avrupa Topluluğu ülkesinde Hollanda'da olduğu kadar Kiliseler sosyal ve politik hayatta etkili değildir"(Knut WALF, a.g.e., s. 126).

⁹ Bu ülkelerdeki din öğretimi için bkz. Fazlı ARABACI, "Avrupa(Almanya, İngiltere, Hollanda,Fransa, Belçika)'da Din Öğretimi", Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi, Türk Yurdu yay., Ankara, 1999, s. 73-93.

¹⁰ Maurice Barbier, a.g.e., s. 120.

¹¹ A.g.e., s. 121.

Yabancıların kendi kültürünü muhafaza etmelerinde ve mensup oldukları din konusunda Fransız yasaları dolaylı da olsa müslümanların örgütlenmesine, dinî, kültürel ve sosyal faaliyetlerde bulunmasına imkan tanımaktadır. İslam gibi (yorumlanması itibarıyla) sosyal hayatın her yönüne şekil veren, dinî ve kültürel boyutlarda ayırma gitmeyen bir dine mensup müslümanlar için uygun gelmeyen 1905 yasasının dışında, normal derneklerin kurulmasını içeren 1901 yasası ve bu yasaya göre kurulan derneklerin tüzüklerinde belirttikleri "ibadet yeri açma" ve "dinî faaliyetlerini sürdürme" imkanını getiren 2 Ocak 1907¹² yasası bunun teminatıdır. Kısıtlı da olsa 1901 yasasına göre kurulan kültürel amaçlı dernekler diğer faaliyetlerinin yanında dinî faaliyetlerini de yürütebilmektedirler. Ayrıca İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi başta olmak üzere, AB çerçevesinde yapılan uluslararası anlaşmalar Fransa'nın iç hukukundan önce gelmekte ya da onu bağlayıcı bir özelliğe sahip bulunmaktadır.¹³ Diğer yandan *Fransa'da 1946 anayasasının 13. maddesi din özgürlüğünden ve nötr, tarafsız bir laiklikten bahsetmekte, aynı şekilde ekim 1946 anayasası üzerine yapılan tartışmalar din hürriyetinin hizmetinde bir laik anlayışını ortaya koymaktadır. 1958 Anayasasının 2. maddesi Fransanın "bütün inançlara saygı" gösterdiğini belirtmektedir .*

Fransa'da 1980-1985 yılları arasında iş yerlerinde ve diğer alanlarda ibadet yeri problemi üzerine sayısızca müzakere ve yorumlar yapılmıştır. Bir çok yerde, kapatma tehditleri veya kamulaştırma yoluna gitme gibi, cami açılması için karşılaşılan problemler, Fransız toplumunun hâlâ büyük bir kesiminde müslümanların kendi kimlik ve kültürlerini koruma hakkını reddetme inancının devam ettiğini ortaya koymaktadır. Oysa 1981 de Birleşmiş Milletlerin almış olduğu karar "bir dinin öğretim ve ibadetinin yapılması için, ibadet yeri yapım ve bakımı hürriyetini öngörmektedir".¹⁴ Ancak bu tür hak ve hürriyetlerin tanınması pratikte her zaman uygulanamayabilmektedir. Az önce zikrettiğimiz tartışmalar bir yana, iktidara gelen partilerin uygulamaları ve bunlara dolaylı dolaysız etki yapan bazı ırkçı yapılanmalar da sözkonusu hak ve hürriyetleri kısıtlayabilmektedir. Bu bağlamda bir yandan bulunan ülkede lobiler oluştururken, diğer yandan devletler arası ilişkiler düzeyinde ilgili makamlar tarafından gerekli görüşmelerin yapılması bazı tedirginliklerin giderilmesini sağlayabilir.

Bugün Diyanet İşleri Başkanlığının kendisine verilen imkânlar çerçevesinde oluşturmuş olduğu yurt dışındaki kadrolarıyla gerçekleştirilmeye çalışılan hizmetler, Fransa

¹² Madde 5: *A défaut d'associations cultuelles, les édifices affectés à l'exercice du culte, ainsi que les meubles les garnissant(...) pourront être laissés à la disposition des fidèles et des ministres du culte pour la pratique de leur religion*"(Dini dernekler bulunmadığında ibadete tahsis edilmiş binalar ve mobilyaları(...) dinlerinin gereğini yerine getirmeleri için din adamları ve inananlarına bırakılabilecektir). Jean-Paul BURDY ve Jean MARCOU, "Textes officiels français sur la laïcité", in: CEMOTI, n° 19, ocak-haziran 1995, s. 304.

¹³ Önde gelen Fransız anayasa profesörlerinden Maurice Barbier'e göre 1905 ve 1901 yasalarının getirmiş olduğu kısıtlamalar uluslararası hukukun vermiş olduğu hakkı kaldıramaz. Dolayısıyla bu kısıtlamalar uygulanamaz ve değiştirilmelidir. Maurice Barbier, a.g.e., s. 122-123.

¹⁴ Résolution 36/25 sayı ve 25 Kasım 1981, (art. 6)

başta olmak üzere diğer ülkelerin görece hukukî imkânları yeniden gözden geçirilerek hizmet politikaları daha da genişletilebilir.¹⁵ Ne yazık ki gerek Diyanete sağlanan imkânların yetersizliği, gerekse -istisnalar hariç- mevcut personelin özel şartlarından kaynaklanan eksikliklerin yerini, kökü Türkiye'de bulunan ya da Türkiye'ye yönelik politika üreten ideolojik yapılanmalar doldurmaktadır. Bu tür ideolojik yapılanmalar bir yandan yanlış bir islam imajı ortaya koyarken, diğer yandan Avrupa ülkelerinde müslüman toplumu temsil konusunda çok başlılığa yolaçarak elde edilebilecek imkânların kaçırılmasına sebep olmaktadır. O halde bir yandan Diyanete bağlı mevcut ya da bundan sonra gidecek görevlilerin çok yönlü bir formasyona tabi tutularak bugüne ve geleceğe hazırlıklı olması sağlanırken, diğer yandan senelerden beri din görevlisi görmeden yetişen ikinci, üçüncü kuşağın bulunduğu yerlere ulaşmanın yollarını bulmak gerekmektedir. Bu, Avrupa'da Türk-İslam kültürünü muhafaza için gereklidir. Aksi takdirde Avrupa'da, özellikle Türkler arasında çarpık bir islam anlayışı daha da büyüyecektir. Böyle bir islam anlayışı ise sözkonusu ülkelerde entegrasyonu zorlaştıracaktır.

Ancak Avrupa'da Türkler arasında şu ya da bu şekilde yaşanan islam anlayışının epistemolojik temelleri burada, Türkiye'de oluşturulmakta, referans kaynağını buradan almaktadır. Onun için genel hatlarıyla Türkiye'deki din anlayışının epistemolojik temellerini sorgulamamız gerekecektir.

II- Avrupa Ülkelerinde Türk-İslam Kültürü Ve Buna Karakterini Veren Din Anlayışının Epistemik Özelliği

Avrupa ülkelerinde muhafaza edilmeye çalışılan kültür ve din anlayışının neliği sorgulanmadan din hizmeti politikaları üzerinde görüş beyan etmek ya da bir takım girişimlerde bulunmak boşuna olmasa da istenen sonuca ulaştırmaya-caktır. İçinde bulunulan ülkenin kendi menfaatlerine uygun politikalar açısından asimilasyonu provoke eden böyle bir durum, aynı zamanda içiçe beraberce yaşanan topluma entegre olma konusunda başka problemleri de gündeme getirecektir.

Avrupa ülkelerine götürülen din hizmetlerinde bu ve benzer kaosların yaşanmaması için, başta o ülkelerin sosyo-politik durumları olmak üzere, bu ülkelerde bulunan *Türklerin din anlayışını ve içinde buldukları ülkenin şartlarına göre oluşturdukları kültürü incelemek amacıyla bu ülkelerde detaylı sosyolojik araştırmaların yapılması, bunun için de devamlı olarak hem yurt içinde hem de yurt dışında dinî-sosyolojik araştırmalar yapabilecek imkânlara sahip bir "Din Sosyolojisi Araştırma Merkezine" ihtiyaç bulunmaktadır.* Böylece devamlı şekilde araştırılan ve incelenen dinî hayatla ilgili tezahürler gözlemlenecek, buna göre din eğitimi ve din hizmeti politikaları geliştirilmiş olacaktır. Örneğin Fransa'nın sosyo-

¹⁵ Bu bağlamda Fransa'da Türk-İslam kültürünü muhafazada dikkate alınması gerekebilecek hususlar "*Avrupa(Almanya, İngiltere, Hollanda,Fransa, Belçika)'da Din Öğretimi*", *Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi*,sempozyumundaki tebliğimizde sunulmuştur.

politik ve kültürel genel özelliklerinden, dinî hayatı etkileyen değişik etkenlerine varıncaya kadar tümü incelendiği ve neresinde ne kadar Türkün, hangi özelliklere(eğitim, düzeyi, yaş, cinsiyet, kaçınıcı nesil, dinî durumları vb.) sahip olduğu, bunların zaman içinde ne gibi eğilimler gösterdiği bilimsel sosyolojik yöntemlerle tespit edildiği takdirde verilen her türlü hizmette olduğu gibi, din hizmeti ve eğitiminde de daha verimli sonuçlara ulaşılabacaktır.

Bu gereklilikleri arzettikten sonra Avrupa'da yaşayan Türklerin din anlayışının epistemolojik temelleri Türkiye'de oluşturulduğundan, Türkiye'deki, dinî düşüncenin yapısını, bu düşüncenin oluşturulmasında etkin olan faktörleri ve aktörlerin durumlarını kısa da olsa bilgilerinize sunmak istiyorum.

Bilindiği gibi din ile o dine ait düşünceler farklı şeylerdir. Dinî düşünce, Allahın gönderdiği sabit, sınırları belli, ilahî ve mutlak bir Din(Vahy)'in şu ya da bu şekilde yorumlanarak, insan etkinliğine ait tarihsel, sosyolojik durumlara göndermelerde bulunduğundan, bunun hiç bir zaman mutlak din olduğu iddia edilemez. Mutlak olan "Din", münzel, Vahy anlamında bir din olarak tezahür ederken, bunun belirli normlar ve formlar altında düşünce ve davranışlarda tezahürü "tedeyyündür". "Tedeyyün"ü İlahî alana ait aşkın değerlerin belirli şartlar altında yaşayan insanların düşünce ve hayatlarında sosyal norm ve formlara girmiş hali olarak tanımlamamız mümkün görünmektedir. Bu bağlamda dinî fikirler ve kavramlar dünyasının sosyolojik durumlar ve onun değişiklikleriyle esaslı bir şekilde belirginleştiğini¹⁶ söyleyebiliriz.

Türkiye'de bugün artık din'le tedeyyünü birbirinden ayırma zamanı gelmiştir. Tarih boyunca şu ya da bu dönemlerde, ya da belirli mekanlarda dinin tedeyyüne dönüşmüş hali "mutlak din" gibi görülmekte ya da gösterilmekte ve buna bağlı olarak, dinîleştirilen(İslâmîleştirilen)le Din(İslam)arasında sorunlar belirmekte, bu sorunlu halin davranışlara yansımaları ferdî ve toplumsal hayatımıza etki ettiği gibi, dinî ve dinle olan bir çok şeyi tartışılır hale getirmektedir. Bu tür sorunlu ve tartışmalı bir ortamda dinî sosyalleşmesini tamamlayan insanlar D. Şayegan'ın başka bir bağlamda kullandığı ifadesiyle "yaralı bir bilince" sahip olmaktadır. İçinde bulunduğu ve sosyalleştiği kültürle ya da din anlayışıyla bir tür yaralı bilince sahip olan Avrupadaki Türkler, birde kendi ülke ve kültüründen "kopuş"u ve geri dönemelikleri için "yeniden bağlanamayış"¹⁷ yaşamaktadırlar. Bunun için yaşadığı toplum içinde mevcut şartlara göre kültürel evrenini yeniden inşa etme girişiminde bulunmaktadırlar. P. Berger'in ifadesiyle kültürel evreni inşa etmede önemli derecede rolü olan din, tam da burada devreye girmektedir. Bu inşada dinî yönden aktör durumunda olanlar, ya DİB görevlilerinden oluşmakta ya da dinî formasyonu oldukça tartışılır çeşitli sivil-siyasî kuruluşlara mensup kişilerden teşekkül etmektedir.

¹⁶ Gustav MENSCHING, "Dinî Sosyoloji"(Çev. M. AYDIN), Tekin Kitapevi, Konya, 1994, s. 61.

¹⁷ Serol TEBER, "Göçmenlik Yaşantısı ve Kişilik Değişimi", Ortadoğu Verlag, Oberhausen, 1993, s. 12.

Ben burada sözkonusu aktörlerin "neliği"ni açıklamaktan ziyade, bunlara Türkiye'de zihinsel ve bilgisel olarak kaynaklık eden kurum ya da kuruluşlara, bunların dışındaki oluşumların düşünsel temellerine bazı göndermelerde bulunmak istiyorum.

Cumhuriyet döneminde yaşanan İslâmın sosyolojik yapısından hareketle Şerif MARDİN'in merkez-çevre ilişkisi içinde ele aldığı ve daha çok folk İslam¹⁸ şeklinde tanımladığı ve Paul DUMONT'un¹⁹, bizim de benimsediğimiz²⁰, Resmi ve Paralel İslam²¹ şeklinde nitelediği Türkiye'deki İslâmın düşünce örgüsü siyahla beyazın birbirinden ayrıldığı gibi net ve berrak değildir.

Resmî İslam kategorisine giren ve bugün gerçek manada dinî düşünceyi üretme konumunda bulunan İlahiyat Fakültelerindeki İslam öğretimi tarihe yöneliktir. 1998'den beri uygulamaya giren bu Fakültelerin yeni programları, kısmen güncel ve sosyal olana vurgu yapmaya elverişli hale getirilseler de yapısal durum imkan vermediğinden, İslam ve öğretisi tarihte kalmaktadır. Oysa dini yaşayan insanlar bugünün insanlarıdır. Sınırlı olarak istisnâî bir şekilde yapılan çalışmalar bir yana, bugünü kendisine konu edinmeyen böyle bir yapılanma, araştırmacıların bugünle ilgili meseleleri tarihe taşımalarına sebep olmakta, orada hal çareleri aramaları gibi günümüzün problemlerine çözümü yeterli olmayan bir veriyi ortaya koymaktadır. Tabiatıyla güncel olarak yaşanan bir dinin düşünce alanı tarihe takılı kalmakta, bir türlü bugüne gelinememekte ve her şeyin sadece tarihiyle meşgul olduğundan o dine ait düşünce ya ideolojik ya da ütöpik kalmaktadır.²²

Bu bağlamda bazı istisnalar hariç İlahiyat Fakültelerinde dinî düşünceyi oluşturan şemaların dayandığı yer, tarihsel alandaki tedeyyün süreçlerinin belirli aşamalarından herhangi biri olmaktadır. Oysa bu süreçler bugünün problemlerini çözme ve geleceği inşa etme bakımından değerlendirildiğinde amaç değil araç konumundadır. *Dinin kendi içinden çıkardığı öze beraber tarihsel alan içersinde farklı şartlara göre örülen geleneğin içinden Mutlak anlamdaki dine ulaşacak bir yol açılmadıkça, dinî düşüncenin durumu günümüzde olduğu gibi katılaşmış, içinden Vahy gerçeğinde olduğu gibi "yeni okumalarla" düşünce fişkırmayan, beşerî zihnin sınırlarıyla malûl bir kabuk olmaktan öteye gitmeyecektir.*

¹⁸ Şerif MARDİN, "Din ve İdeoloji", s. 107 vd.

¹⁹ Paul DUMONT, "l'İslam en Turquie, facteur de renouveau?" in Les Temps Modernes, 41ème année, Juillet-Août 1984, n° 456-457, p. 352.

²⁰ Fazlı ARABACI, "L'organisation Religieuse dans la Turquie Républicaine: İslam officiel et parallèle, Yayınlanmamış doktora tezi, İNALCO, Paris, 1997.

²¹ Resmî ve Paralel İslam kavramlarını ilk defa Sovyet Rusya'da yaşayan müslümanların Ateist bir devlette örgütlenmelerini ele alan Rusya uzmanı Alexandre BENNIGSEN kullanmıştır. Ondan sonra aynı kavramlar Paul DUMONT tarafından çağdaş Türkiye'de devletin kontrolünde ve onun dışında oluşan tarikatların meydana getirdiği organizasyonlar için kullanılmıştır. Biz burada Türkiye'de Resmî İslam deyince kısaca Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı olarak oluşturulan yurt içi ve yurt dışı organizasyon, İmam Hatip Liseleri, Yüksek İslam Enstitüleri, İlahiyat Fakülteleri, İmam Hatip Meslek Yüksek Okulları, diğer ortaokul ve liselerde verilen din dersleri ve bunların işlevsel durumunu kastetmekteyiz.

İslam paralele gelince bu, devletin kontrolü dışında sivil olarak oluşan dinî cemaat ya da tarikatları kapsamaktadır.

²² Fazlı ARABACI, "Avrupa'da Din-Devlet İlişkilerinin Türkiye'ye Yansıması", Günümüz Türkiye'sinde Din-Devlet Siyaset İlişkisi, G.Ü Rektörlüğü, Ankara, 1999, s. 15.

Burada Türkiye'deki dinî düşüncenin durumunu ortaya koymaya çalışırken tarihi ve tarihle ilgili aydınlatmaların gereksizliğini değil, ne anlama geldiği cevaplandırılmadan ve ne işe yarayacağı belli olmayan bir amaçla yapılan bir sürü çalışma ya da anlatımın, safiyane bir entellektüel gayret olmaktan ileriye gitmediğini vurgulamak istiyoruz.

Diğer yandan Türkiye'de Resmî İslam, tarikatların kapanması ile Paralel İslamın yaşadığı sürece dahil edilmese de, 1932-1949 yılları arasında yaşanan kopukluğun ve ilgisizliğin çıkarmış olduğu bir bunalımın neticesinde, yeniden dinî eğitime dönüşün yüksek tabakalardan ziyade orta ya da alt tabakalarda yankı uyandırması, başka bir deyişle bugünkü Resmî İslamın düşünsel alanını belirleyen kesimin sosyo-kültürel tabanının düşük olması nedeniyle, arzulanmış yüksek düzeyde dinî düşünce adına, bir dezavantaj yaşanmaktadır. Paralel İslamın ortaya koyduğu da malumat yığımindan başka bir şey değildir.

Bu olumsuz yapısal durumun düşünceye yansımaları, entellektüel üretkenliğin, hareketliliğin ölçüsünü ve değerini negatif olarak büyük ölçüde etkilemektedir. Bir örnekle açmak gerekirse, bugün Türkiye'de İlahiyat Fakülte- lerinden sonra dinî düşünceyi belirleme ve bu konuda halkı aydınlatmada aracı rolü oynayanlar başta müftü ve vaizler olmak üzere camilerdeki din görevlileridir. Diyanet İşleri Başkanlığının organizesi ile görev yapan camilerdeki din görevlilerinin eğitim seviyelerine baktığımızda, büyük bir çoğunluğu İmam-Hatip Lisesi mezunudur.²³ Bunların biraz önce tasvirine çalıştığımız İlahiyat Fakültelerinden mezun olan din kültürü ve ahlak dersleri öğretmenlerinin öğrencileri olduğunu dikkate aldığımızda, bilginin de belirli bir kırılmayla insan zihnine ulaştığını düşünürsek, mevcut yapıyı anlamada fazla bir zorluk çekmemiş oluruz. Burada dinî düşüncenin halka açılımı bakımından yaygın din öğretiminin yapıldığı camilere devam eden vatandaşlarımızın dinî bilgi seviyelerinin niceliğini ve niteliğini gözönüne aldığımızda ve bunların bilgi eksikliklerinden de istifade ederek kendi anlayışlarını din diye anlatan kişi ya da kişileri düşündüğümüzde, bu alanda yapılması ve tedbir olarak alınması gerekenlerin ne derecede önemli olduğunu kavramış oluruz. Bu bağlamda yapılması gerekenler mutlaka disiplinler arası araştırmaların sonuçlarına dayalı olarak gerçekleştirilmelidirler.

Ayrıca Cumhuriyet döneminin ilk yıllarından itibaren dinî düşüncenin çeşitli sebeplerden dolayı ivme kaybetmesi, arada meydana gelen boşlukların da etkisiyle oldukça artmıştır. Yaşanan dinî boşluğun doldurulması telif değil tercüme faaliyetleri ile telafi edildiğinden ve dahası, bu tercüme Arap ülkeleri, Pakistan ya da diğer çeşitli İslam ülkelerinin sorunlarından kalkılarak ele alındığından, aynı problemler bizde de varmış gibi bir anlayışı ortaya koyarak ve Türkiye'nin problemleri sözkonusu ülkelerin problemleriyle özdeşleştirilerek benzer düşünce ve dinî sosyal grupların oluşmasına yol açılmıştır. Aynı durumu Türkiye'nin bir prototipi olan ve görevlilerini buradan gönderdiğimiz Avrupa

²³ DİB' nin 1998 istatistiklerine göre 62280 İmam-Hatipten 43388'i İmam-Hatip Lisesi mezunudur. DİB 1988 yılı istatistikleri, Ankara, 1999, s. 7.

lkelerindeki Türkler için de söylememiz mevcut bilgi, gözlem ve tecrübelerimiz çerçevesinde mümkündür. O halde, Avrupa'da yaşıayan Türklerin dinî ve kültürel meselelerinin ve bunlara bağlı olarak Őekillenen entegrasyon sorununun hem Türkiye hem de Türklerin bulunduğu ülkelerin Őartlarıyla, ihmâl edilmeyecek bağları olduğunu dikkatlerden kaçırmamalıyız.

Genel çerçevesini ve dayandığı kaynağı irdelemeye çalıştığımız dinî bilgiyle sosyalleŐen ve kültürel dünyasını inşa eden Avrupa'daki vatandaŐımızın içinde bulunduğu diğer durumlarını dikkate aldığımızda bu meselenin masa baŐında alınan kararlarla çözülemeyeceği anlaşılmaktadır. Bunun için her iki tarafta karşı karşıya gelinen sorunları önce bilimsel olarak incelemek ve bu incelemeler sonucunda elde edilecek veriler ıŐıėında çözüm yollarını aramak gerekecektir.

III- Avrupa'da Yaşıayan Türk Toplumunun Genel Sosyolojik zellikleri ve Din Hizmetlerinde Gözetilmesi Gereken Bazı Hususlar

Anadolunun çeşitli bölgelerinden farklı kültür ve eğitim düzeylerine sahip olan bu ülkelerdeki Türklerin durumu, kendi ferdî, grupsal tutum ve davranıŐlarından ve bu davranıŐlarına yön veren bilgisel ve zihinsel yapılarından, içinde buldukları ülkelerin siyasî, sosyo-ekonomik ve kültürel Şartlarına varıncaya kadar bir çok faktöre bağlı olarak deėiŐiklik arzetmektedir. Bu derecede sosyolojik farklılıklara sahip olan ve değişik faktörlerin etkilediği kişilerin durumlarına iliŐkin araştırmalar yapmadan herkese aynı düzeyde bir din hizmetinin verilmesi düŐünülemez.

İnsan ve onun iliŐkili olduğu alanlar dikkate alındığında kültürü muhafazada önemli bir fonksiyonu olan din eğitimi ve din hizmetlerinde son derece önemli hususları dikkatlerden kaçırmamak gerekir. Çünkü insan denen varlık "Bio-psiko-sosyo-ekonomik ve kültürel" zellikler taŐımaktadır. Böyle karmaşık ve kompleks bir yapıya sahip olan insan ve ilişkilerinin nerede yaşıarsa yaŐasın bu yönlerinin son derece hassas din eğitimi ve hizmeti gibi bir meselede mutlaka göz önünde bulundurulması gerekecektir.

Din hizmetine talip olan ya da kendilerine din hizmeti götürülmek istenen insanların özelliklerini tanımak ve ona göre hizmet vermek, bu hizmeti veren kişilerin bir takım formasyonlara sahip olmasını gerekli kılmaktadır ki bu da sağlam bir din eğitimi yanında pedagojik, psikolojik, sosyolojik eğitimi içeren köklü bir formasyonu gerektirir. Hemen ilave edelim ki, din eğitimi sadece bu hizmeti verenler için değil, en azından iletiŐimin sağlanması bakımından belirli düzeyde din hizmeti sunulan kiŐiler için de gereklidir. O halde bu bağlamda din hizmeti politikasında iki tür insan unsuru karşımıza çıkmaktadır: Birincisi Din Hizmeti ya da eğitimini verenler, ikincisi Din Hizmetini ve eğitimini alanlar.

İnsanın yukarıda formüle edilen özellikleri bağlamında bir açıklama yapmak gerekirse; tüm insanların biyolojik ve bedenî ihtiyaçları en başta gelen tabii ihtiyaçlardır. Bunlar günlük hayatımızda en basit yeme içme olayından tutunuz da ilmî olarak ortaya konmuş ya da konulacak biyolojik ihtiyaç ve gereklilikleri içermektedir. Bu biyolojik ihtiyaçların adı geçen hizmetler yönünden ayrı ayrı değerlendirilmesi ve hizmetlerin sunulmasında gözetilmesi gerekmektedir. Örneğin bugün zihinsel ya da bedenî olarak eksikliği bulunan ya da çocuk yaşta olan yahut 40-50 yaşında olan insanlara din hizmetinin gereği olarak verilen dinî eğitim ve bu maksatla gerçekleştirilen yayın hizmetleri onların şartlarına göre düzenlenmediği takdirde başarıya ulaşması oldukça zordur. Bu tür zorluğu aşmak aynı zamanda din hizmeti ve eğitimi sunan kişilerin de sürekli kendisini yenileyen, sahasında uzmanlaşmaya çalışan kimseler olmasını gerektirir.

Biyolojik olarak doğumundan ölümüne kadar devamlı olarak gelişen, geliştikçe değişen insanlara, bu değişme ve gelişmelerine uygun din hizmetinin planlanması ve sunulması elzemdir. Küreselleşen ve küçülen dünyada, gelişen teknoloji ve kitle iletişim araçları vasıtasıyla evimizin içine kadar giren farklı din ve kültürlerin, değişik yaşam biçimlerinin şekillendirdiği insanımıza, gençlerimize verilecek din hizmetlerinin metodolojik olarak hâlâ bir takım tekrarlardan kendini kurtaramaması, herhalde üzerinde düşünülmesi gereken en önemli hususlardan biridir.

Psikolojik olarak gelişme çizgisi biyolojik gelişmesine bağlı olan insana sunulan hizmette ferdî ve psikolojik özelliklere dikkat edip önem vermek hizmetin kalitesini artıracak gibi kişilere önem vermenin de bir tezahürü olacaktır. Ferdin derûnî olarak hissedip yaşadığı ya da yaşamaya çalıştığı din, eğer uygun bir şekilde öğretilmez ve gerekli şartlar yerine getirilemezse psikopatolojik rahatsızlıklara yol açacaktır.* Öte yandan tatmin edilemeyen duyguların yeri insanın ruhuna pek uygun olmayan başka şeylerle doldurulacak, bu da kişide ferdî ve ahlâkî bozukluklara yolaçacaktır. Şüphesiz burada sorumluluğun çoğu bu hizmeti götürenlere düşmektedir.

Bugün yaşadığımız dünyada 19. yy. 'ın pozitivist anlayışının yanlışlığı ortaya çıkarılıp terkedilerek artık din sosyal bir gerçek olarak kabul edilmiş, Pozitivizm'in ve buna bağlı olarak jakobenist laikliğin uygulandığı Fransa'da bile din sosyal hayatta yerini alabilmektedir. Çünkü Batı'da dinle devletin ayrılması kendi dinî gerçeklerinden dolayı zarûrî görülse bile devletle toplumun ayrılamayacağı gerçeği de görülerek herhangi bir dine mensup olan toplumun dinden ayrı yaşayamayacağı kabul edilmiştir.

Ferdî ve sosyal hayatımızın ayrılmaz bir parçası haline gelen dinin sunulmasında, günümüzde fertle fert, fertle toplum, toplumla devlet ilişkisi, sosyal gelişme, sosyal

* Bu bağlamda biz gerek yurt içinde gerekse yurt dışında hizbullah türü dinî grupların oluşumunda, "dinî sosyalleşme"nin ilk dönemlerinde, psikolojik ve pedagojik olarak dikkate alınması gereken hususlarda ihmallerin etkisinin çok büyük bir yer işgal ettiğini düşünüyoruz.

bütünleşme, sosyal farklılaşma gibi sosyolojik olgularda dinin ne derecede rol oynadığı, gerçek dinle halkın anladığı manadaki din anlayışının bu olgulara yaklaşımı ve ne şekilde tezahür ettiği, olumlu ve olumsuz yönlerin neler olduğu sorulması gereken sorulardır. Bu ve buna benzer sorularla din hizmetinde gözönünde bulundurulması gereken plan ve projeler hazırlanmalı, esas olarak ferdin sosyalleşmesi ve sosyal entegrasyonunda dinin rolü ortaya konmalıdır. Sosyolojik gerçeklerden habersiz olarak verilen din hizmetleri başarısızlığa mahkumdur.

Ekonominin hayatın her yönünü belirlediği bu çağda ekonomik yönden çeşitli sınıf ve kategorilerde bulunan insanlara götürülen din hizmetinin bu olgulardan habersiz bir şekilde monoton bir düzeyde verilmesi elbette gerçeklerle bağdaşmaz. Ekonomik durumu iyi olan bir kişinin ya da çocuğun biyolojik, psikolojik ve sosyal yönden problemleri az ya da farklı olabileceği gibi tersine fakir durumda bulunan kişi ya da çocuklarının problemleri daha fazla ve daha farklı olacaktır. Diğer yandan ekonomik durumuna bağlı olarak kişilerin dine yaklaşımı farklı düzeylerde olabileceğinden bunun da din hizmetine etkisi gözönünde bulundurulmalıdır.

Sosyal müesseselerden birini ve en önemlisini oluşturan kültür'ün insan tarafından oluşturulan bir ürün ve aynı zamanda insanın kültür tarafından şekillendirilen bir varlık olduğu gerçeği unutulmamalıdır. Batı'da kültür sosyal hayatı belirleyen bir unsur olup dinin bu kültürün alt bir bölümünü oluşturduğu kabul edilir. Yani bir manada dini de belirleyen kültürdür. Oysa İslam dünyasında kültürü münzel anlamdaki din tamamen belirlemese de, ondan hareketle oluşturulan din anlayışı kültürü belirlemede ya da ona büyük bir şekilde etki etmektedir. Bu duruma göre İslam ülkelerinde kültürü sadece beşerî olarak üretilen düşünceler değil, aynı zamanda Vahy'in belirlediği hususlar şekillendirmektedir. Dinin esasını oluşturan Vahiy, kültürümüze tesir ettiğine göre manevî değerlerimizi ve fizikî çevremizi oluşturan kültürün insanımızı şekillendirdiği de apaçıktır. Din hizmeti sunulan farklı yaştaki insanların her biri bu kültürden şöyle ya da böyle etkilenmiş olduğu gibi daha önce zikrettiğimiz iletişim araçları ve diğer imkanlarla başka kültürlerden de etkilenmiş olabilirler. O halde bu tür özelliklere sahip olan insan ve ilişkilerinin dikkate alınması, Türk-İslam kültürünü muhafazada önemli bir yeri olan din hizmetini hiç şüphesiz olumlu yönde etkileyecektir.

Bu yaklaşımlar çerçevesinde Fransa'da bulunan Türklerin genel sosyolojik özelliklerine bir bakalım.

Sosyolojik gelenekte sosyal organizasyon, cemaat ve cemiyet ya da arkaik toplum, şehirli toplum gibi farklı tiplerle; sosyal gelişme, ferdi bilincin toplumsal bilinçten üstün geldiği yerlerde basit toplumdan karışık topluma geçiş açısından ele alınmaktadır. Bu sosyolojik yaklaşımdan hareket edilirse Fransa'da Türk vatandaşlarının durumu domestik (ev)

ekonominin hakim olduğu kırsal sosyal organizasyon şeklinden üretim ekonomisi üzerine kurulmuş sanayi toplumuna girme olarak açıklanabilir.²⁴

Kırsal alandan gelişmiş modern bir Avrupa ülkesi olan Fransa'ya ekonomik nedenlerle göç eden Türk insanı kendi ülkesindeki şehir kültürünü bile almadan direk olarak başka bir kültürün içinde kendini bulmuştur. Başta dil sorunu olmak üzere, aileler getirildikten sonra aile, toplum, çocukların eğitimi gibi üstesinden gelinemeyen sorunlarla 2000'li yıllara kadar uzanan Avrupa'daki Türklerin meselesi şimdi AB'liğine giriş süreciyle yeni bir dönemece girmiştir.

Avrupa'da Türkler arasında dil meselesi başlıbaşına bir problemdir. Dil deyince hem kendi ana dilimiz hem de bulunulan ülkenin dilini kastediyoruz. Çünkü yaşadığı ülkenin dilini bilmeyen bulunduğu ülkenin şartlarını tam olarak öğrenip kendi kültürünü yaşama ve yaşatma bakımından olumlu bir sonuca ulaşamayacaktır. Kendi dilini iyi bilmeyen de orada yaşatacağı kendi kültürünü ve ona bir değer katan dinini öğrenemeyecektir. Burada yeri gelmişken ifade etmekte yarar var. Türkiye'deki Kur'an Kurslarında okutulan ve bir İmam Hatip mezununun bile anlamada zorlanacağı ağır bir dille yazılan "Dinî Bilgiler" kitabıyla yurt dışındaki çocuklara din öğretmenin zorluklarını bitticrübe yaşadım. Bu zorluğu kendi çabamla aşmam bir yana bu konuda sıkıntı çekenlerin yanında, Diyanetin dışında din hizmeti ve eğitimi veren(!) kuruluşların el kitabı olarak öğrencilere verdikleri eserler dikkate alındığında hem dil açısından hem de muhteva bakımından problemlili olduğu görülecektir.

Wittgenstein'in "dilimin sınırları, dünyanın sınırlarıdır" ifadesi bağlamında Türk işçilerini dikkate aldığımızda, kırsal alanda almış olduğu eğitim çerçevesinde kavramlara yüklediği anlamlarla kültürel evrenini inşa eden, içinde bulunduğu ülkenin dilini bilmediğinden, bilse de o toplumun kavramlara yüklemiş olduğu anlamların nüansını, fisiltilerini, iç ritmini anlayamadığından Türk insanı bulunduğu ülkede "her şeye, her şeyi ile bir yabancı"dır. Bu durumun birinci, ikinci ve üçüncü nesilde ortaya çıkardığı problemlerin mahiyeti, sosyolojik boyutları farklı farklıdır. Burada hem zaman yetersizliği hem de konunun sınırlarını aşacağından böyle bir tahlile girmemiz mümkün değildir.

Ancak bir iki hususu arzetmeden de geçemeyeceğim. Bugün önemli bir problem olarak karşımıza çıkan üçüncü neslin durumu oldukça problemlidir. Birinci nesil gittiği ülkenin dilini bilmezken kendi içine dönük bir izolasyon süreci geçirdi ve bu entegrasyon açısından bir problem oldu. Fakat birinci ve ikinci neslin durum ve şartlarına önemli ölçüde bağlı olarak yetişen üçüncü nesil ne içinde yaşadığı topluma, ne köken olarak mensup olduğu topluma uyabildiğinden her iki tarafa da yabancı kalmıştır. Bunun önlemi daha öncelerden alınmadığı için bu günlere gelindi. Bari bundan sonra bunun nasıl telafi edileceği ve bundan sonraki nesillerin ne olacağı üzerinde durulmalıdır.

²⁴ Fazlı ARABACI,"Fransa'da Müslüman Toplumun Örgütlenmesi Ve Türk-İslam Kimliğini Korumada Cami ve Derneklerin Fonksiyonu, Diyanet İlmî Dergi, C.33, sayı:3, Temmuz, Ağustos, Eylül 1997, s. 98.

Geleceğin Avrupasında, oradaki Türk insanının kaderini belirlemede önemli derecede etkisi olacak eğitim çağındaki çocukların evde anne-baba ile ilişkilerinde konuştuğu mahalli dil, Türk okullarında öğrendikleri İstanbul Türkçesi ile bulunduğu ülkenin okullarında öğrendiği dil arasında karmaşık bir şahsiyet ve kimlik oluşumu ile karşı karşıya olduğu bir realitedir. Buna paralel olarak ailede, okulda ve arkadaş çevrelerinde sosyalleşme sürecini tamamlayan çocuklar değişik kültürlerin etkisi altında hangisi daha baskın, hangisi geleceğine ait umut ışıkları yakıyorsa onun peşine takılmaktadır. Bu da çoğu kez kendi kültürü olmamaktadır. Bunun başka sebepleri olsa da, kendi kültürümüzü besleyen din anlayışının neliği önemli ölçüde rol oynamaktadır. Burada acaba din ve din görevlisinin fonksiyonu nedir? Ne olmalıdır? sorusu sorulduğunda, bu konuda araştırma yapmaksızın birşeyler söylemek spekülatif açıklamalardan öteye gitmeyecektir. Ancak bizim Fransa özelinde yapmış olduğumuz araştırmadan elde edilen verilerle, gözlemlerimize dayalı olarak bir kaç hususu vurgulamamız mümkündür.

Bir kere daha önce belirttiğimiz gibi, din görevlilerinin yetişmiş olduğu kurumlarda, dinî düşünce ve din anlayışının sorgulanması, mevcut şartlara cevap vermesi bakımından yeniden ele alınması gerekecektir. Bu bağlamda Diyanetin yurt içi ve yurt dışı teşkilatında görev almak isteyenlere, alacakları görev gereği luzumlu bilgilerin İlahiyatlarda seçmeli dersler vasıtasıyla verilmesi, ya da Diyanet'in şimdiki yapılan uygulamanın ötesinde daha gelişmiş bir perspektifle hizmet içi programlarıyla bunun sağlanması gerekir. Bu programların içeriği farklı ülkelerin durum ve şartlarına, o ülkelerdeki vatandaşlarımızla ilgili devamlı yapılacak bilimsel sosyolojik gözlemlere dayalı olarak doldurulmalıdır.

Burada zaman yetersizliğinden dolayı aile, toplum ilişkileri ve spesifik olarak çocukların eğitimi(çocuklar ve toplum, okul, medya, sosyal çevre ilişkileri) konusuna eğilemiyoruz. Bu bağlamda yurt dışında yaşayan vatandaşlarımızın kendi aralarında ve içinde buldukları toplumdaki fert ve ailelerle ilişkileri, mixte evlilikler ve bunlardan doğan çocukların dinî-kültürel problemleri, aile yapısının Avrupadaki aldığı forma göre aile içi ilişkiler, sosyal aktivite ve pratikler, Türk ailelerin çocukları üzerindeki sosyal kontrolü, Türklerin içinde yaşadıkları toplum tarafından sosyal kontrolü gibi hususların bilimsel olarak incelenip ona göre eğitim, kültür ve din hizmeti politikalarının geliştirilmesi gerekecektir. Bu konuda yapılacak incelemeler, içinde bulunulan ülkede entegrasyon sorunlarının çözümünde de bir katkı sağlayacaktır.

IV- Kültürü Muhafaza Etmede Dinin Fonksiyonu ve Entegrasyon Sorunu

Avrupa'da entegrasyon sorununu analitik olarak iki yönden ele almak kanaatimizce daha gerçekçi olacaktır. Birincisi içinde bulunulan ülke ve toplum menfaatleri açısından, ikincisi Türklerin oluşturduğu topluluğun kendi varlığını devam ettirme açısından.

Genelde Avrupa ülkeleri, özelde Fransa'da entegrasyon (uyum) adı altında gerçekleştirilen politikalar ve uygulamaların asimilasyondan başka bir şey olmadığını

söylesek bir abartı yapmış olmayız. Ancak böyle bir politikanın gerçekleşmesini sadece sözkonusu ülkelerin genel politikalarına bağlamak yerine, bizim bu tebliğ çerçevesinde genel olarak değindiğimiz temel meselelerin çözümsüz kalmasından ve özellikle birinci bölümde zikrettiğimiz mevcut imkânların değerlendirilmeyişinden de kaynaklandığını düşünmemizde yarar vardır.

Avrupa'da izlenen entegrasyon politikalarının asimilasyona yönelik olduğunu anlayabilmemiz ve aynı zamanda bu alanda oluşabilecek polemiklere imkân vermemek için sözkonusu ülkelerin uygulamalarını daha yakından tanımalıyız.

Türkçemizde "uyum" olarak karşılanan entegrasyon kelimesi, sosyolojik bağlamda "fertlerin ya da onlardan oluşan grubun toplumsal bir birime bağlanması" anlamına gelmektedir. Avrupa'daki Türkler söz konusu olduğunda **"içinde bulunan ülkenin kültürel değerlerine saygı duyularak kendi öz kültürüyle yaşama"** şeklinde düşündüğümüz entegrasyon, bu ülkelerin yabancılara yönelik politikalarına göre farklı şekillerde algılanabilmektedir. Bu bağlamda genel yaklaşımları dikkate aldığımızda üç anlayışın öne çıktığını müşahade etmekteyiz: Bunlar, asimilasyoncu, pluralist(çoğulcu) ve entegrasyonist yaklaşımlardır.

Asimilasyoncu yaklaşımlar azınlık durumunda olan tüm yabancıların bütün din, dil, kültür yönleriyle çoğunluğu teşkil eden mevcut toplumla bütünleşmesini içermektedir. Bu tür yaklaşım iki şekilde gerçekleşmektedir: Baskıcı asimilasyon, Gönüllü asimilasyon. Birincisinde yabancıların çoğunluğa ya da egemen topluma uyması zorunlu görülerek gerekli tedbirler alınır. İkincisi olan gönüllü asimilasyonda sonuç aynı olsa da yöntem ve araçlar farklıdır.

Pluralist(çoğulcu) yaklaşıma gelince az önce azınlıklar için zikrettiğimiz yaklaşımın diğer yönünü yani **"Avrupa ülkeleri toplumlarının kendi içlerinde bulunan azınlıkların kültürel değerleriyle yaşamalarına saygı göstermeleri"**ni kapsar. Böylece bu yaklaşım her iki tarafın kendi özelliklerini korumasını öngörürken, yabancılar için mevcut imkanların daha da iyileştirilmesi, bu yönde özel imkanların ve yeni kurumların tesisi sözkonusu yaklaşımın somut göstergeleri kabul edilebilir. Örneğin müslümanların ibadet yeri ihtiyacını Hıristiyanların ibadet yerleri karşılayamadığından cami ve mescitlerin tesisi gibi. Ancak burada bir ayrıntıyı dikkatlerinize sunmak isterim ki , o da çoğulcu yaklaşımın kültürel ve yapısal iki türü vardır. Dikkat edilirse her iki çoğulculuğun paralel olarak götürülmesi mümkün olmamaktadır. Yani kültürel çoğulculuğa imkân tanındığı durumlarda yapısal çoğulculuk kısıtlanarak, çoğulcu yaklaşım adı altında asimilasyonist politikalar sürdürülebilir.

Entegrasyonist yaklaşım ise, daha çok karşılıklı etkileşimi içinde barındıran, her iki tarafın kendi üstünlüklerinden fedakarlık etmelerini öngörür. Başka bir deyişle bu yaklaşım asimilasyonist yaklaşımla çoğulcu yaklaşım arasında yer alan, kimilerine göre ılımlı çoğulculuk, kimilerine göre ılımlı asimilasyonist bir yaklaşımdır. Yöntem ve araçları

bakımından kendine özgü bir durumu arzeden bu yaklaşımda yabancılarla yerel toplum birbirlerinin kültürlerine saygı göstererek, karşılıklı enteraksiyon içinde, iletişim ve etkileşim yoluyla birbirlerinin sosyo-kültürel varlıklarını zedelemeyen bir arada yaşama sürecidir. Ancak bu süreçte iki tarafın şartları eşit olmadığından zayıf olan diğeri içinde ya asimile olmakta ya da kendi içine kapanarak izole olmaktadır.

Yurt dışındaki Türkler açısından arzulanan ve uygulanmaya çalışılan bu sonuncu entegrasyonist yaklaşımda daha önce zikrettiğimiz eksikliklerin sonucu olarak ortaya çıkan zaafiyetle, bazen gönüllü asimilasyonlara kayıldığı gibi, önemli ölçüde izolasyona gidilmiştir. Bu durum şüphesiz kendi dışındaki dünyaya kapalı bir alana hapsedilmiştir.

Avrupa'da Türklerin kendi içine kapanmalarına neden olan dinî gerekçelerin de varlığı bilinmektedir. Ancak burada münzel anlamda dinin mi yoksa tedeyyünün mü böyle bir anlayışı ortaya çıkardığını sorgulamamız gerekir.

Tarihî sürece bakılırsa başlangıçtan günümüze kadar farklı kültür ve medeniyetlerle karşı karşıya gelen müslümanların kendilerine uygun olanı alıp, olmayanı uyarlayarak bir oluşuma gittikleri müşahede edilmektedir. Münzel anlamda Din'in de belirli bir döneme, kavme ve şartlara indirgenmesi sözkonusu olmadığına göre Türkiye'de yaşanan geleneksel İslamın Avrupa'da yaşanması yolunda bir uğraşa girmek anlamsızdır. Ancak ne yazık ki, bu bağlamda entelektüel bir üretim olmadığından, daha önce epistemolojik temellerine işaret ettiğimiz din anlayışı ile Avrupa şartlarını yaşayan insanlara hitap ediyoruz. Bu ise dinin kognitif alanını belirlediğinden ferdî ve kolektif olarak dini yaşamın tezahürlerinde problemler durumu doğurmaktadır. O halde yaşadıkları ülkenin kültürel değerleri ile çatışmaya girmeden kendi dinî değerleri ile yaşamak isteyen vatandaşlarımızın dinî bağlamda önünü açıcı çalışmaların yapılması elzem görünmektedir.

Türkiye'de ve Yurt Dışında Din Hizmetleri ve Din Eğitiminin Geliştirilmesi İçin Bir Proje Önerisi

Ülkemizde ve Yurt dışında dinî hayatın (bilgi, zihniyet, itikat, ibadet ve sosyal hayata yönelik) çeşitli boyutlarıyla ilgili olarak tezhür eden olumlu ve olumsuz yönlerini ortaya çıkartarak yeni bir din eğitimi ve din hizmeti politikalarının tespiti için daha önce zikrettiğimiz bir "Din Sosyolojisi Araştırma Merkezine" ihtiyaç vardır.

Söz konusu merkez bir taraftan pratik dinî sosyal hayatla ilgili araştırmalar yaparken, teorik olarak İslamın sosyal felsefesinin belirlenmesine yardımcı olacak, yeni bir toplumsal İslâmî ahlâkın gelişmesine yol verecek çalışmalara ışık tutacaktır. Bu çalışmaların yapılmasında ana kaynaklar olan Kur'an ve Sünnet başta olmak üzere bunlara bağlı olarak yazılan eserler sosyolojik açıdan ince bir tahlile tâbî tutulacak, sosyoloji ve ona yakın bilim dallarından da faydalanılarak, köklerine bağlı, gelişme ve geleceğe açık, insanımızı motive edecek esaslı etütler ortaya çıkarılacaktır.

Toplumumuzun çeşitli katmanlarında oluşan din-toplum ilişkilerini, bu bağlamda oluşan dinî gruplaşmaları, farklılaşmaları, bunların nelere dayandığını bilimsel metotlarla ortaya koyacak, ülkemiz ve milletimizin geleceğini inşa etmede önemli bir payı bulunan dinle ilgili sorunların çözülmesine katkı sağlayacaktır.

AMAÇLAR

Söz konusu araştırma merkezi, program ve organizasyonu yönlendiren, bunları geliştiren, sistemleştiren insan gücünü amaçlamakta olup, gelişen ve değişen dünya şartlarını ve düşünce dilini kavrayan yetişmiş ehliyetli kişilerin istihdamını önermektedir. Bu yetişmiş "kadro" insanlığın ulaştığı teknolojik imkanların sağlanmasını gerekli kılar.

Hedeflenen amaçlar ortaya konulmayınca bizi onlara ulaştıracak vasıtaların düzenlenmesi mümkün olamayacağına göre önce amaçları ortaya koymamız gerekmektedir. Araştırma merkezinin amaçlarını genel olarak iki bölümde ele almanın ve bunları detaylandırarak çerçevesini belirlemenin daha faydalı olacağını düşünüyoruz.

I-Teorik Etüdlere Dayalı Amaçlar,

II-Pratik Etüdlere Dayalı Amaçlar.

I-Teorik Etüdlere Dayalı Amaçlar:

1-Din sosyolojisi alanına giren mevcut kaynakların toplanması, sınıflandırılması ve bunların yararlı duruma getirilmesi,

2-Tarihten günümüze çeşitli islam alimlerinin değişik disiplinler ve konular arasında yer verdikleri sosyal hayatla ilgili inanca dayalı prensiplerin ortaya çıkarılması, günümüzle ilişkilendirilmesi, olumlu ve olumsuz yönlerinin belirlenerek inanca dair esasların yeniden gözden geçirilmesi ve yeni bir toplum felsefesini oluşturmaya imkân verecek şekilde hazırlanması,

3- Fıkıh ilminin sosyal hayatı etkileyen yönlerinin tesbiti(İctima-i Usulu Fıkıh), günümüzün ihtiyaçlarına ne kadar cevap verdiği ve buna bağlı olarak icihadî konuların irdelenmesi, günümüze uygun yeni bir fikhî anlayışın ortaya çıkarılmasına katkıda bulunacak sosyolojik araştırmaların yapılması,

4- 2 ve 3. maddelerin sonucuna göre teorik ve pratik düzlemde tutarlı, birbiriyle çatışmayan bir dinî öğretim projesinin gerçekleştirilmesini içerir.

II- Pratik etüdlere dayalı amaçlar:

Türkiye'de ve Türklerin yaşadığı ülkelerde dinî ve kültürel hayat üzerine bilimsel araştırmalar yapmak ve bunları değerlendirmek, bunun için:

1-Türkiye genelinde dinî coğrafyanın hazırlanması ve bunun için önce dinî hayatın alt yapısını oluşturan kurum ve kuruluşları:

a) Dinî Müesseseleri(Cami, Kilise, Sinagog ve Diğerleri)

b)Resmî Örgün Din Eğitimi Kurumlarını(Millî Eğitime, Üniversiteye ve Diyanete Bağlı olanlar) ve Yaygın Eğitimi(Medya yoluyla ve yüzyüze yapılan Eğitim),

c) Vakıflar ve Dernekler vasıtasıyla icra edilen Özel Örgün Din Eğitimi Kurumlarını ve Yaygın Eğitimi(Medya yoluyla ve yüzyüze yapılan Eğitim),

d) Dinî Hizmet veren Kurumları(Diyanet ve ona Yurt içi ve dışında bağlı kurum ve kuruluşlar)

e) Tarikatları

-Bu zamana kadar her şehirde yaşamış Tarikatları

-Günümüzde devam edenleri

- Şeyh ya da bağlı olduğu dinî lideri

-Yapısını

-Müridleri ve geldikleri sosyal tabanını

-Etkisini

-Ekonomik ve sosyal Faaliyetlerini

-Diğer aktivitelerini incelemek

2- Türkiye dışında bulunan Türklerin buldukları ülkelerin siyasî, sosyo-ekonomik ve kültürel yapılarını,

a)-Bu yapıların onlar üzerindeki etkisini,

b)-Yurt dışında yaşayan vatandaşlarımızın ve soydaşlarımızın dinî, sosyo-ekonomik ve kültürel durumlarını, entegrasyon ve asimilasyon karşısındaki tutumlarını, ana vatanla olan bağlantılarını ortaya koyarak,

-Onlara din, dil ve kültürel olarak götürülecek hizmetlerin tesbitini,

-Bu hizmetlerin sürekliliği için gerekli zemin ve şartların oluşturulmasını sağlayacak çalışmaların yapılmasını,

-Söz konusu ülkelerde yaşayan vatandaşlarımız ve soydaşlarımızın leh ve aleyhinde alınacak kararlarda etkili bir lobi oluşturacak şekilde kendilerine entelektüel katkı sağlayacak etütlerin yapılmasını;

3- Türkiye'de dinî coğrafya üzerine yapılan alan çalışmaları sonucunda ortaya çıkan dini yaşayışın bilgi, zihniyet, inanç, ibadet ve sosyal alanına ait verileri gözönünde bulundurularak yukarıda teorik amaçları belirten I. maddenin 1.2.3. fıkraları gereği hazırlanacak eserlere ışık tutmasının sağlanması;

III- I. ve II. maddelerde belirtilen amaçlar doğrultusunda oluşan orijinal eserlerin yayınlanması ve en azından altı ayda bir ya da senelik olarak ilmî bir derginin çıkarılması,

IV- I.II.III. maddelerde yer alan amaçların gerçekleştirilmesi ve gerçekleştirilen çalışmaların sonucunun tartışılarak yeni projelere yol verecek imkanların sağlanması için gerektiğinde seminer, kollokyum vb. toplantıların yapılmasını içermektedir.

YAPISI(KADRO)

Din Sosyolojisi Araştırma Merkezi(DSAM)'nin bir Müdürü, Sekreterliği, İlmî Danışma Kurulu (İlahiyatlarda mevcut bulunan Anabilim dalı öğretim üyelerinden uygun

birer kişi olabilir), Türkiye içinde Bölgesel olarak çalışan uzman grupları (bunlar ilk etapta mevcut İlahiyat Fakültelerindeki Din Sosyoloğu Akademisyenlerden geçici görevlendirme şeklinde olabilir) ve ülke dışında Avrupa ülkelerinde, Balkan ülkelerinde, Türkî Cumhuriyetlerde (araştırma için görevlendirilen geçici uzman görevli, ya da her ülkeye göre yetiştirilen daimî uzman şeklinde olabilir) gönderilen uzman ve akademisyenleri, literatüre dayalı teorik araştırma yapacak İslam Tarihçileri, İslam Hukukçuları, Kelam ve İslam Felsefecileri, Dinler Tarihçisi ve gerektiğinde Din psikoloğu (konu sipariş edilerek çalıştırılabilirler) olacak ve

-Üniversitelere bağlı Sosyal Bilimler Enstitüleri,

-İlahiyat Fakülteleri,

-Diyanete bağlı Yurt içi ve dışı kurum ve kuruluşları,

-Çalışmalarda faydalı olabilecek ihtiyaca göre belirlenen diğer kurum ve kuruluşlarla koordineli çalışacaktır.

ÇALIŞMALAR(PROGRAM)

Yapılacak olan çalışmalarda:

A) Alana yönelik çalışmaların,

1- Problematığının(sorunun) belirlenmesi,

2-Problematığe uygun metodolojinin ortaya konması,

3-Uygun metodoloji ile ortaya çıkan verilerin değerlendirilmesi esas alınacaktır.

B) Literatüre dayalı çalışmalarda:

1-Mevcut klasik eserlerin incelenmesi ve envanterinin çıkarılması,

2-Bu güne kadar yerli ve yabancı Din sosyolojisi ile ilgili eserlerin Bibliografyasının hazırlanması, yeni çıkanların takibi, taranması ve tanıtılması, ayrıca yeni çalışmalarda daha çok önem verilen konuların belirlenmesi ve bunların nedenlerinin tesbiti,

3-Yapılan çalışmaların analiz ve sentezleriyle Türk-İslam Toplumunun sosyolojisinin epistemik temellerinin ve metodolojisinin ortaya konulması,

4-Verilerin toplanması ve pratikte yararlı hale getirilmesi, sağlanacaktır

Sonuç olarak, Avrupa ülkelerinde Türkler arasında kendi kültürünü muhafaza etme konusunda, kültürü şekillendiren bazı değer ve aktörlerin sorunlu bir durum arzettiği anlaşılmaktadır. Bu tür sorunları içeren epistemolojik ve sosyolojik yapıyla içinde yaşanan Avrupa ülkelerinde entegrasyonu sağlamak zor görünmektedir. Diğer yandan her ülkenin kendine göre oluşturduğu entegrasyon(!) politikalarının arka planı kendi sorunlu durumlarımızın sisli ortamında görünmez olmuştur. Bu tespitlerden hareketle:

1-Türklerin bulunduğu Avrupa ülkeleri, en azından götürülmek istenen hizmetin uygun şartlarda gerçekleşmesi ve geliştirilmesi için yeniden gözden geçirilmelidir.

2-Avrupa ülkelerinin İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde, AB anlaşmalarında ve diğer uluslararası anlaşmalarda kabullendiği ve diğer yabancılar için kullandığı haklar, somut örnekleriyle tespit edilip uygun girişimlerde bulunulmalıdır.

3-Avrupa ülkelerinde yaşayan Türklerin hangi ülkede, hangi özelliklerde, hangi durumlarla karşı karşıya olduğunu bilimsel, sosyolojik incelemelere dayalı olarak tespit etmeli, gerek kültürlerinin muhafazasında gerekse entegrasyon konusundaki girişimler araştırma verilerine göre tespit edilmelidir.

4-Türkiye'den gönderilen din görevlileri, sözkonusu yapılacak araştırmalarla özellikleri belli olan vatandaşlarımızın kültürlerini muhafaza etmede ve içinde bulunduğu topluma entegre olmada katkısı olabilecek nitelikli kişilerden olması gerekmektedir. Bunun için her ülkenin durum ve şartlarına göre özel niteliklere sahip kişilerin yetiştirilmesi elzemdir. Buradan gönderilen din görevlisi ile orada bulunan ikinci, özellikle üçüncü neslin arasında bir iletişim kurulamazsa, anlatılan din anlayışının onların zihninde bir karşılığı yoksa, gösterilen tüm çabaların heba olabileceği görüşü yadsınmamalıdır.

5-Tanzimattan bu yana yaşanan ve içinde bulunduğumuz çağda oldukça hızlanan Türkiye'deki değişim sürecinde, mevcut din anlayışının ve onun ortaya çıkardığı zihniyetin problemleri ile karşı karşıya olduğumuz herkesin malumudur. Böyle bir yerel din anlayışını, Avrupa gibi değişimin etken ve yönlerinin tespit edildiği bir ülkede yaşayan insanlara sunmanın olumsuzlukları dikkate alınırken, Türkiye'de yeni bir tecdid hareketinin disiplinler arası çalışmalarla epistemolojik ve metodolojik esaslarının tespit edilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde sabahleyin kalkan biri ya da birileri bu boşluğu hem de temelsiz bir şekilde doldurabilir. Bunun sosyolojik yansımaları dikkate alındığında Türkiye'deki din ve ona ait problemlerin önüne geçmek mümkün olmayacaktır. Türkiye'de bugün yaşanan dinî-siyasî problemlerin yurt dışında yaşayan Türkler arasında da tartışıldığını düşündüğümüzde, meselenin uluslararası boyutu devreye girer ki, içerde halledemediğimiz bir problemin dışarda üstesinden gelmemiz daha da zor olacaktır.

Bu duruma göre, her türlü öngörü ve spekülatif açıklamalara dayalı bilgileri bir tarafa bırakarak, gerek yurt içinde gerekse yurt dışında hizmet imkânlarını geliştirmeye son derece yararlı olacak bir Din Sosyolojisi Araştırma Merkezinin kurulması elzemdir. Mümkün olduğu kadar objektiviteyi dikkate alacak, "adama iş değil, işe adam" esprisinden hareket ederek, sahasında uzman kişilerin istihdamı ile tesis edilmesi gereken bu kurum, dinî açıdan geleceğin parlak Türkiye'sinin kurulmasına önemli ölçüde katkı sağlayacaktır.

